

**TIJORAT BANKLARIDA KASSA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH
MUAMMOLARI VA YECHIMLARI****ISAMUXAMEDOVA BARNO BAXTIYAROVNA***O'zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi magistranti*barno912@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida kassa ishini tashkil etish tizimida mavjud muammolar, ularning yuzaga kelish sabablari hamda xorijiy tajribalar asosida taklif etilayotgan samarali yechimlar yoritilgan. Xususan, O'zbekiston tijorat banklaridagi kassa operatsiyalari xavfsizligi, hujjat aylanishi, avtomatlashtirish darajasi, inkassatsiya xizmatlarining tashkil etilishi kabi muhim jihatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, AQSh, Germaniya va Turkiya banklaridagi ilg'or amaliyotlar asosida tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kassa operatsiyalari, tijorat banki, inkassatsiya, naqd pul, ichki nazorat, audit, xavfsizlik, avtomatlashtirish, xorijiy tajriba.

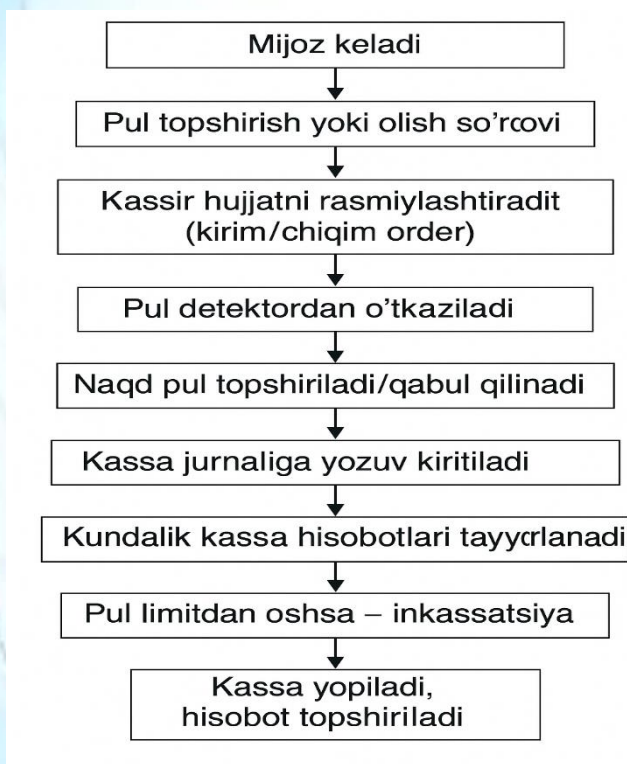
Kirish. Zamonaviy bank tizimida ishonchlilik va xavfsizlik asosiy ustuvorliklardan biri bo'lib, ayniqsa, naqd pul muomalasi bilan bog'liq jarayonlar yuqori darajadagi nazorat va intizomni talab qiladi. Banklar faoliyatida kassa operatsiyalari har kuni minglab mijozlar bilan to'qnash keladigan, bevosita pul mablag'lari harakatini ta'minlaydigan markaziy funksiyalardan biri sanaladi. Shu sababli bu sohada yuzaga keladigan har qanday kamchilik yoki xatolik nafaqat moliyaviy zarar, balki jiddiy imij yo'qotishlarga ham olib kelishi mumkin.

O'zbekiston bank tizimi so'nggi yillarda raqamlashtirish va xizmatlar sifatini oshirish borasida muhim bosqichlardan o'tmoqda. Biroq shu bilan birga, ayrim muhim texnologik va tashkiliy jihatlar kassa ishlarini samarali yuritishda to'siq bo'lib qolmoqda. Jumladan, kassa xodimlarining malakasi, operatsion xavfsizlik, hujjat aylanish jarayonining samarasizligi, inkassatsiya xizmatining eskirgan shakllari va audit nazoratining sustligi kabi muammolar mavjud. Ularning

bartaraf etilishi esa bank tizimining umumiy ishonchliligini oshirish va mijozlar ehtiyojiga mos zamonaviy xizmatlarni joriy etish uchun zarur shart hisoblanadi.

Maqolada aynan ushbu masalalar chuqur tahlil qilinadi, mavjud kamchiliklar aniqlanadi hamda rivojlangan davlatlar tajribasi asosida O'zbekiston tijorat banklarida kassa tizimini takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar beriladi. Xorijiy amaliyot bilan mahalliy tajriba taqqoslanib, ulardan mos keluvchi modellar tanlanadi. Bu orqali tizimli yondashuv asosida kassa faoliyatini yanada samarali tashkil etish imkoniyatlari ochib beriladi.

O'zbekiston banklarida kassa operatsiyalari qat'iy tartib va belgilangan ichki me'yorlarga asoslangan holda tashkil etiladi. Ish kuni boshlanishi bilan kassir o'z ish joyini tayyorlab, naqd pullar va boshqa qimmatliklarni seyfdan oladi. Kassa jurnalining elektron yoki qog'oz shakli ishga tushiriladi va dastlabki qoldiq aniqlanadi.



1-rasm. Kassadagi operatsion jarayonlar sxemasi.

Mijozlar tomonidan kassaga topshiriladigan naqd pullar tegishli tartibda qabul qilinadi. Pul detektor qurilmalari orqali tekshiriladi, so'ng esa kirim kassa orderi rasmiylashtiriladi. Mijozga kvitansiya nusxasi beriladi. Aksincha holatda, ya'ni mijoz bankdan pul olmoqchi bo'lsa, chiqarilayotgan mablag' chiqim kassa



orderi asosida beriladi. Mijoz hujjatlarini tasdiqlaganidan so'ng kassir pulni sanab, tegishli tarzda topshiradi va orderda imzo qo'yiladi.

Har bir operatsiyadan so'ng tegishli hujjatlar rasmiylashtiriladi va kassa jurnallariga yozuvlar kiritiladi. Ish kuni yakuniga yetganida kassir o'z kassasidagi real naqd pul qoldig'ini hisoblaydi. Yakuniy qoldiq va kunduzgi operatsiyalar natijasi mos kelishi kerak. Bu ma'lumotlar kassa mashinasidan olinadigan hisobotda ifodalanadi. Agar tafovut aniqlansa, darhol rahbariyat va audit bo'limi xabardor qilinadi va zaruratga qarab dalolatnoma tuziladi.

Kassir tomonidan tayyorlangan kunlik hisobot tegishli mutasaddilarga topshiriladi. Kassa limiti oshgan hollarda esa ortiqcha mablag' inkassatsiya uchun maxsus xizmatga topshiriladi va bu bo'yicha alohida dalolatnoma rasmiylashtiriladi. So'ngra kassir pullarni seyfga joylashtirib, kassa ishini belgilangan xavfsizlik choralari asosida yopadi va elektron kassa tizimini to'liq yakunlaydi.

Kassa tizimida mavjud muammolar. O'zbekiston bank tizimida kassa ishlari bo'yicha mavjud muammolar quyidagi yo'nalishlarda ko'proq kuzatiladi:

1. **Avtomatlashtirish darajasi pastligi:** Ko'plab filiallarda kassa operatsiyalari hali-hanuz yarim avtomat shaklda amalga oshiriladi. Bu esa inson omiliga bog'liq xatoliklar, hujjatlarda chalkashliklar va vaqt yo'qotishlarga sabab bo'ladi.

2. **Kassa xodimlarining malaka darajasi:** Ayrim hollarda kassa xodimlari naqd pul muomalasi bilan bog'liq zamonaviy xavfsizlik protokollarini yetarli bilmaydilar. Bu esa xavfli holatlarga olib keladi.

3. **Inkassatsiya xizmatlari tashkilotlanishidagi kamchiliklar:** Inkassatorlar harakati to'g'risidagi monitoring tizimi yetarlicha avtomatlashtirilmagan. Xavfsizlik kameralari bilan uzluksiz bog'lanish, GPS monitoring kabi vositalar ayrim hollarda mavjud emas.

4. **Ichki audit va nazorat tizimi sustligi:** Ko'plab bank filiallarida ichki audit bo'limlari kassa hujjatlarini yuzaki tekshiradi yoki kechikkan holda nazorat amalga oshiriladi. Bu esa xatoliklar o'z vaqtida aniqlanmasligiga olib keladi.



5. Kassa xonasining texnik va xavfsizlik jihatidan jihozlanishi:

Hamma filiallarda ham kassa xonalari maxsus xavfsizlik devorlari, sirg'aluvchi panjaralar va naqd pul detektorlari bilan to'liq ta'minlanmagan.

1-jadval¹

	Muammo turi	Tavsif	Yuzaga kelish sababi	Ehtimoliy yechim
1	Avtomatlashtirish pastligi	Operatsiyalar yarim Avtomat	Texnologik infratuzilmaning zaifligi	Yangi avlod dasturlarini joriy etish
2	Malaka pastligi	Kassa xodimlari xatolikka yo'l qo'yishi	Trening va attestatsiya yetarli emas	Muztazam o'quv kurslari
3	Inkassatsiya muammolari	Monitoring yetarli emas	GPS, onlayn nazorat joriy qilinmagan	Markazlashgan inkassatsiya tizimi
4	Audit nazorati sustligi	Hujjatlar yuzaki tekshiriladi	Ichki audit raqamlashtirilmagan	Elektron audit platformasi
5	Texnik jihozlanish zaifligi	Kassa xonalari to'liq ta'minlanmagan	Moliya ajratilmagan yoki noto'g'ri rejalashtirilgan	Xavfsizlik standartlariga mos texnik vositalar bilan jihozlash

Xorijiy tajriba tahlili. Xalqaro tajribada kassa tizimini samarali tashkil etish bo'yicha quyidagi ilg'or yondashuvlar mavjud:

AQSh banklari: Kassa operatsiyalari to'liq avtomatlashtirilgan. Mijozlar bilan naqd pul operatsiyalari bankomatlar, naqd pul qabul qiluvchi terminal va elektron inkassatsiya tizimlari orqali amalga oshiriladi. Kassa xodimlari esa faqat istisno holatlarda bevosita pul bilan ishlaydi. Audit nazorati esa real vaqt rejimida onlayn amalga oshiriladi.

¹ Bank kassa tizimidagi muammolar va yechimlar (Muallif tomonidan yaratildi)



Germaniya banklari: Bank kassalari har bir operatsiyani real vaqt rejimida monitoring qiluvchi dasturlar bilan bog'langan. Pul qabul qilish va berish jarayonida avtomatik tekshiruv qurilmalari (naqd pulni skanerlovchi va detektorlar) orqali darhol aniqlik kiritiladi.

Turkiya banklari: Inkassatsiya tizimi yakka tartibda emas, balki markazlashgan tarzda tashkil etilgan. Har bir inkassator avtomobil GPS orqali nazorat qilinadi, yo'nalishlar avtomatik tuziladi va harakatlar to'g'risidagi ma'lumotlar markaziy tizimda saqlanadi.

2-jadval²

Mezoni	O'zbekiston	Germaniya	AQSh	Turkiya
Kassa operatsiyalarining avtomatlashtirish darajasi	O'rta, qisman avtomat	To'liq avtomat	To'liq avtomat	Yuqori darajada markazlashtirilgan
Pulni tekshirish texnologiyasi	Asosan detektorlar	Avtomatik skanerlovchi qurilmalar	Elektron skaner va kameralar	Kombinatsiyalangan texnologiyalar
Audit va monitoring tizimi	Asosan kechikkan ichki audit	Real vaqt monitoring tizimi	Onlayn real vaqt auditi	Integratsiyalashgan nazorat tizimi
Inkassatsiya usuli Inkassatsiya usuli	Avtomobil bilan qo'lda	Maxsus avtomatlashtirilgan xizmat	Elektron va xavfsizlik	GPS nazoratli markazlashgan xizmat

² O'zbekiston va xorijiy mamlakatlarda bank kassasi tizimini solishtirish (Muallif tomonidan yaratildi)



			xizmatla ri	
Xodimlar malakasi va o'qitilishi	Dastlabki tayyorlov va kamdan- kam yangilash	Davomli trening va sertifikatlash	Onlayn va offlayn test tizimlari	Har chorakda malaka oshirish majburiy

O'zbekiston uchun taklif etilayotgan yechimlar. Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va xorijiy tajribani inobatga olgan holda quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

Kassa operatsiyalarini to'liq avtomatlashtirish uchun yangi avlod bank tizim dasturlarini joriy etish;

Kassa xodimlari uchun doimiy ravishda zamonaviy trening va attestatsiyalar tashkil etish;

Inkassatsiya xizmatini markazlashgan boshqaruv tizimi orqali nazorat qilish, GPS, kamera va onlayn monitoring imkoniyatlarini joriy etish;

Ichki audit xizmatini mustahkamlash, hujjat tekshiruvlarining elektron platformaga o'tkazilishi;

Kassa xonalarini xavfsizlik talablariga to'liq javob beradigan texnik vositalar bilan jihozlash;

Xulosa. O'zbekiston tijorat banklarida kassa tizimi bo'yicha sezilarli yutuqlar kuzatilayotgan bo'lsa-da, hali ham muhim tizimli kamchiliklar mavjud. Xususan, avtomatlashtirish, audit, xavfsizlik, va inkassatsiya kabi sohalarda xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganib, amaliyotga joriy etish zarur. Mazkur maqolada yoritilgan tavsiyalar bank kassa tizimining ishonchliligini oshirish, mijozlar xavfsizligini ta'minlash va ichki nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston tijorat banklarida kassa tizimi bo'yicha sezilarli yutuqlar kuzatilayotgan bo'lsa-da, hali ham muhim tizimli kamchiliklar mavjud. Xususan, avtomatlashtirish, audit, xavfsizlik, va inkassatsiya kabi sohalarda xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganib, amaliyotga joriy etish zarur. Mazkur maqolada yoritilgan



tavsiyalar bank kassa tizimining ishonchliligini oshirish, mijozlar xavfsizligini ta'minlash va ichki nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Audit faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan kassa amaliyotlarining qanchalik darajada avtomatlashtirilganiga bog'liq. Avtomatlashtirish orqali inson omiliga bog'liq xatoliklar kamayadi, hujjat aylanishi tezlashadi, real vaqt rejimida kuzatuv va nazorat imkoniyati kengayadi. Misol uchun, har bir kassa operatsiyasi bankning markaziy serveriga avtomatik uzatilsa, audit jarayonida har qanday noaniqlik tezda aniqlanishi va hujjatlar bilan solishtirilishi mumkin bo'ladi. Shuningdek, avtomatik detektorlar, kassa terminallari va integratsiyalashgan monitoring tizimlari audit jarayonini nafaqat samaraliroq, balki tezroq va ishonchliroq qiladi. Shu sababli, kassa faoliyatini avtomatlashtirish nafaqat operatsion samaradorlikni oshiradi, balki auditning aniqligi va chuqurligini ham ta'minlaydi. O'zbekiston tijorat banklarida kassa tizimi bo'yicha sezilarli yutuqlar kuzatilayotgan bo'lsa-da, hali ham muhim tizimli kamchiliklar mavjud. Xususan, avtomatlashtirish, audit, xavfsizlik, va inkassatsiya kabi sohalarda xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganib, amaliyotga joriy etish zarur. Mazkur maqolada yoritilgan tavsiyalar bank kassa tizimining ishonchliligini oshirish, mijozlar xavfsizligini ta'minlash va ichki nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki me'yoriy hujjatlari
2. Basel Committee on Banking Supervision (2022). "Sound Practices for the Management of Operational Risk"
3. FDIC (Federal Deposit Insurance Corporation), USA. Operational Manuals
4. Deutsche Bank Risk Management Policy, 2021
5. Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey, Annual Report, 2023